

До спеціалізованої вченої ради
Д 26.007.04 у Національній академії
внутрішніх справ
03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
Федоренка Владислава Леонідовича на дисертацію Богдан Юлії Валеріївни
на тему «Конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації
в Україні та країнах Європейського Союзу», подану на здобуття наукового
ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02. –
конституційне право; муніципальне право

Ознайомлення з текстом поданого на захист дисертаційного дослідження, автореферату й наукових праць здобувача, опублікованих за обраною темою, надає змогу зробити наступний висновок.

Актуальність і значущість теми дисертаційного дослідження пояснюється тим, що у зв'язку з активним глобалізаційним процесом у світі набрав значних обертів науково-технічний прогрес, який призвів до утвердження інформаційного суспільства, де визначальну роль відіграє інформація як головний індикатор взаємозв'язку між членами соціуму.

У ХХІ ст. право людини на інформацію, системно визначене та закріплене міжнародними договорами і національними конституціями та законами, отримало своє повсюдне поширення та множину різноманітних форм реалізації. Ніколи раніше інформація не отримувалася й не поширювалася легше ніж нині. Хоча цьому, на нашу думку, передувало декілька «інформаційних революцій». Ідеться про наступні з них: 1) «когнітивна революція», яка відбулася між 70 і 30 тис. роками, і втілилися в здібностях *Homo Sapiens* мислити і спілкуватися; 2) «лінгвістична революція», яка відбулася біля IV тис. до н.е. та сприяла виникненню навичок втілювати звуки у цифри і букви; 3) «видавнича революція» І. Гутенберга ХV ст., що призвела до розвитку друку та масового поширення книг, як джерел інформації; 4) «газетна революція» ХVІ ст., яка посилила оперативність розповсюдження інформації та розширила коло її споживачів; 5) «телеграфна та радіореволюція», яка започаткувала в 20-х роках ХХ ст. радіомовлення, як бездротовий спосіб передачі й отримання інформації, та дозволила охопити інформаційним впливом навіть безграмотних людей; 6) «телефізійна революція», яка започаткувала в 30-х роках ХХ ст. передача рухомого зображення з звуковим супроводом, у тому числі й в режимі реального часу, та яка, за влучним висловом Дж. Кіна, стала «... трансформацією тексту в дієслова»; 7) «Internet-революція» або ж «World Wide Web (www) революція», яка поширилася в 90-х роках ХХ ст. як

Вх. №	185
" 15 "	01 2020 р.
кількість аркушів:	—
осн. док.	М додаток —

всесвітня система сполучених комп'ютерних і телекомунікаційних мереж і нині, в XXI ст. стала частиною політико-правового ландшафту.

Відзначимо, що «Internet-революція» стала креативною та технологічною платформою для іще одного, найбільш нового виду інформаційної революції, що започаткувалася з масовим поширенням т.з. «соціальних Internet-мереж» або ж «*social networking service*» (Skype, Facebook, YouTube, Instagram, Telegram, WhatsApp, Viber etc). При цьому, потенціал *social networking service* в XXI ст. дав життя й е-демократії (електронні петиції, голосування, обговорення законопроектів, партисипаторні бюджети тощо).

Одночасно з означеними вище і іншими хвилями інформаційної революції в світі постала проблема закріплення та гарантування права людини на інформацію. Це право отримало своє міжнародне визнання і унормування після Другої світової війни. Уже в 1948 році в Загальній декларації прав людини (ст. 19) було визначено, що кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Це право людини включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Гарантією реалізації багатьох прав і свобод людини і громадянина є право на доступ до інформації, яке займає особливе місце серед інших прав і свобод. Воно є основним (природнім) правом людини.

У ч. 2 ст. 34 Конституції України передбачено право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. Разом з тим, відповідно до частини третьої статті 34 Конституції України, здійснення прав на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Свобода користування інформацією, відповідно до нормативного змісту статті 10 Європейської конвенції з прав людини, передбачає вільне поширення у суспільстві будь-якої інформації, окрім тієї, поширення якої, з чітко визначених в статті 10 ЄКПЛ причин, може бути обмеженим.

Розуміння права на інформацію обґрунтовується фахівцями у різних галузях права, філософії, соціології, кібернетики, політології тощо. Питання про правові можливості громадян в інформаційній сфері є одним з найбільш важливих у пошуку оптимального варіанту правового регулювання права на інформацію.

На національному рівні право на доступ до інформації повинно забезпечуватися, в першу чергу, наявністю відповідних правових гарантій та ефективних механізмів здійснення цього права. У більшості країн-членів Європейського Союзу право на доступ до інформації закріплене у конституціях, норми яких реалізуються в окремих процедурних законах про доступ до інформації. До того ж, у державах-учасниках Європейського Союзу поширена практика створення та діяльність омбудсменів (спеціальних уповноважених) у сфері доступу до інформації та захисту персональних даних, т.з. «інформаційних комісарів». Аналогічні тенденції розвитку забезпечення доступу громадян до інформації властиві нині й Україні.

Значущість обраної Ю.В. Богдан теми наукової розвідки для розвитку конституційної теорії та практики визначається також тим, що досліджувані в ній конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та державах-учасниках Європейського Союзу сприяють науковому забезпеченню подальшого поглиблення інтеграції України до Європейського Союзу. У цьому аспекті надзвичайно важливим є результати аналізу та узагальнення Ю.В. Богдан правової думки, правотворчої й правозастосовної практики держав-учасниць Європейського Союзу щодо утвердження права на доступ до інформації та його забезпечення.

Наведені вище положення свідчать про актуальність, витребуваність конституційною практикою та наукову новизну дисертаційного дослідження Юлії Валеріївни Богдан на тему «Конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу». Ця дисертація, за предметом дослідження та своїм змістом відповідає паспорту наукової спеціальності 12.00.02 - конституційне право; муніципальне право.

Дисертація має безпосередній зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає Пріоритетним напрямам розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженим постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженій Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Плану законодавчого забезпечення реформи в Україні, схваленому постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затвердженому наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, Основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр.,

затвердженим рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 26 грудня 2017 р. (протокол № 28).

Мета, об'єкт і предмет дослідження сформульовані чітко, вичерпно, коректно й науково виважено, а його наукознавчі завдання є цілком виправданими, вони досить повно охоплюють відповідну тематику і повністю перебувають у межах наукової спеціальності 12.00.02. Мета дисертації визначена з огляду на актуальність та ступінь розробленості обраної теми і полягає у здійсненні комплексного аналізу теорії і практики конституційно-правового регулювання та забезпечення права на доступ до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу.

У межах сформульованої мети і завдань дослідження Ю.В. Богдан чітко визначила його об'єкт і предмет. Так, *об'єктом дисертаційного дослідження* визначено суспільні відносини у сфері забезпечення доступу до інформації. *Предметом дослідження* Ю.В. Богдан визначає конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу.

Методологічна основа дослідження має цілісний характер і включає в себе відповідні поставленим цілям і завданням сучасні філософські, загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Тому успішним компонентом роботи Юлії Богдан слід вважати і запропоновану автором методологію дослідження питань, пов'язаних із здійсненням наукового аналізу процесів становлення, конституційного закріплення та забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу. Використані в процесі проведення дослідження методи наукового пізнання надали автору можливість дійти системних висновків при визначенні результатів і обґрунтуванні нових положень, які мають важливе значення для українського конституціоналізму і забезпечення прав людини в інформаційній сфері. Зокрема, використовуючи порівняльно-правовий метод, Юлія Богдан змогла визначити сутність та відмінності права на інформацію в Україні та країнах Європейського Союзу (Швеція, Польща, Литва, Франція тощо) у зіставленні з відповідними положеннями національного законодавства.

Комплексне застосуванням сучасних методів правових досліджень, зокрема таких як діалектичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, логіко-семантичний, структурно-функціональний, герменевтичний, статистичний, соціологічний дозволило автору сформулювати низку нових наукових положень та висновків, до числа яких можна віднести наступні:

Про цілісність представленого дисертаційного дослідження свідчить структура дисертації, яка характеризується системністю й логічною послідовністю. Зокрема, як свідчить зміст роботи, в ході наукового пошуку, відповідно до законів формальної та діалектичної логіки, у першому розділі було здійснено ґрунтовний аналітичний огляд стану наукового дослідження конституційно-правових основ забезпечення доступу до інформації (с. 21–38 *дисертації*); розкрито генезу конституційно-правового закріплення та забезпечення доступу до інформації (с. 38–61 *дисертації*); визначено методологію дослідження конституційно-правових основ забезпечення доступу до інформації (с. 61–75 *дисертації*). Цікавими та змістовними є авторські підходи у частині періодизації закріплення та забезпечення права на доступ до інформації.

Другий розділ присвячений дослідженню конституційно-правового регулювання доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу (с. 78–96 *дисертації*). Аналіз конституцій Швеції, Польщі, Чехії, Словаччини дав змогу встановити, що ці країни мають розвинену систему законодавства про право на доступ до інформації. Також розкрито особливості забезпечення права на доступ до інформації органами публічної влади України та країн Європейського Союзу (с. 96–114 *дисертації*). З'ясовано, що у практичній діяльності активно застосовують так званий баланс інтересів, який призначений для з'ясування того, чи завдасть розкриття інформації шкоди публічним інтересам або індивідуальним інтересам. Особливий інтерес і важливість має підрозділ присвячений забезпечення права на доступ до інформації в рішеннях Європейського суду з прав людини. Ю.В. Богдан здійснено аналіз рішень ЄСПЛ у яких так чи інакше йшлося про порушення права на доступ до інформації (с. 114–121 *дисертації*).

Крім того, обґрунтованість висновків та рекомендацій базується на проведенню аналіз судових рішень за результатом розгляду за позовів про визнання дій протиправними, що полягають у відмові надати публічну інформацію на підставі Закону України «Про доступ до публічної інформації», який дав змогу Богдан Ю.В. констатувати, що національні суди України у своїх рішеннях не посилаються на рішення Європейського суду з прав людини, які стосуються доступу до інформації. Також у них відсутні будь-які згадки і про міжнародні нормативно-правові акти, які регламентують порядок доступу до інформації та публічної інформації (с. 123 *дисертації*).

Значний науково-теоретичний та практико-орієнтований матеріал містить третій розділ цієї дисертації, присвячений шляхам вдосконалення забезпечення права на доступ до інформації в Україні на основі досвіду країн

Європейського Союзу, а також юридичним гарантіям забезпечення права на інформацію в Україні та країнах Європейського Союзу. На окрему увагу заслуговує підрозділ 3.2., в якому розкрито шляхи удосконалення правових підстав обмеження права доступу до інформації в Україні на основі досвіду країн Європейського Союзу (с. 149-163 дисертації).

Окремо слід звернути увагу на проведене Богдан Ю.В. соціологічне дослідження у процесі аналізу реалізації конституційного права особи на доступ до інформації в Україні. Що дало змогу з'ясувати громадську думку щодо реального стану забезпечення права на доступ до інформацію. Зокрема, з опитаних кореспондентів лише 55 % вказали на позитивний стан щодо забезпечення в Україні права на доступ до інформації, 40 % негативно оцінили цей стан, а 5 % відсотків обрали свій варіант відповіді (залежить від політичної волі керівництва держави і рівня громадянського суспільства в країні) (с.75 дисертації).

Практичне значення дисертації передбачається передусім у тому, що Богдан Ю.В. проаналізовані сайти інформаційних комісарів/омбудсменів і їх офісів, зокрема, Німеччини, Норвегії, Фінляндії, Італії, Чехії, Польщі, Франції, Сполученого Королівства Великої Британії, та дійшла висновку, що у всіх цих країнах зазначена ця інституція наділена широкими повноваження, яка швидко реагує на надіслані запити, в переважній більшості електронні. Громадян та організації мають змогу звернутися щодо порушених їх інформаційних прав до офісу уповноваженого (омбудсмена), в тому числі з приводу використання персональних даних, порушення права на доступ до інформації (с. 147 дисертації).

Вищезазначене свідчить про логічну послідовність дисертаційного дослідження Ю.В. Богдан, використання в процесі дослідницької роботи принципу викладу матеріалу від загального до конкретного.

Структура роботи відповідає цілям і завданням дослідження, дозволяє послідовно розкрити авторський підхід конституційно-правових основ забезпечення доступу до інформації в Україні та державах-членах Європейського Союзу. Дисертація складається із складається з анотації, переліку умовних скорочень, змісту, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Наукова новизна основних положень та висновків дисертації полягає у тому, що в цій дисертації вперше на монографічному рівні здійснено комплексну наукову розробку питань конституційно-правових основ забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу. На основі проведеного дослідження обґрунтовано низку нових теоретичних положень, висновків, практичних рекомендацій та

пропозицій із досліджуваних питань, що мають важливе значення не лише для теорії конституційного права, але й для практичної діяльності щодо забезпечення права на доступ до інформації.

Достовірність та наукова обґрунтованість положень, висновків і рекомендацій, сформованих у дисертації Ю.В. Богдан, визначається використанням значної інформаційної бази за темою дисертації, в т.ч. офіційних статистичних даних, нормативно-правових актів, які стосуються забезпечення права доступу до інформації, монографій, численних наукових публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених-правників, офіційних інформаційних ресурсів омбудсменів та уповноважених за дотриманням використання персональних даних окремих країн Європейського Союзу тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в роботі положення, висновки і рекомендації можуть бути використані при вдосконаленні конституційного законодавства України, у науково-дослідницькій галузі, а також у навчальному процесі та правовиховній роботі.

Зміст дисертації в цілому характеризується досить високим науково-методологічним рівнем вирішення поставлених завдань.

Дисертаційне дослідження Ю.В. Богдан дало можливість виокремити ряд висновків, положень, пропозицій та рекомендацій, що заслуговують на увагу науковців і правознавців-практиків.

Авторкою, зокрема, визначено та схарактеризовано особливості конституційно-правового закріплення та реалізації в Україні та державах-учасниках Європейського Союзу права на доступ до інформації відповідно до закріплених на міжнародному рівні принципів: відкритості, мобільності, доступності та свободи обміну інформацією.

Вперше, на підставі практик країн-членів Європейського Союзу запропоновано упровадити Уповноваженого із забезпечення права на інформацію в Україні, наділивши його такими повноваженнями: здійснення контролю за дотриманням права на інформацію; можливість винесення припису-вимоги щодо усунення порушеного права на доступ до інформації; накладання штрафу за порушення законодавства стосовно доступу до інформації.

Визначено роль та місце правозахисних організацій у забезпеченні права на доступ до інформації, аргументовано необхідність створення циклу передач на телебаченні з метою інформування людей щодо реалізації права на офіційну інформацію, забезпечення зручного й доступного способу пошуку інформації, а також розроблення спеціального інформаційного ресурсу для індивідуального консультування громадян з питань

організаційно-правових гарантій права на офіційну інформацію (с. 17 дисертації).

У контексті апробованих у країнах Європейського Союзу практик обґрунтовано необхідність внесення змін до законодавства України щодо посилення відповідальності за порушення термінів надання відповіді на звернення до органів публічної влади, ненадання запитуваної інформації, неможливість ознайомитися з проходженням певного проекту акта, рішення, постанови тощо;

Цікавим є висновок автора щодо виокремлення моделей спеціалізованих інституцій: спеціально уповноважений орган контролю за забезпеченням права на доступ до інформації (Швеція, Бельгія, Польща, Естонія тощо); спеціально уповноважений з доступу до інформації або колегіальний орган, що наділений повноваженнями здійснювати парламентський контроль за забезпеченням права на доступ до інформації (Велика Британія, Німеччина, Угорщина, Сербія тощо); контролюючий орган, створений при уряді або парламенті, до складу якого входять представники різних гілок влади (законодавчої, виконавчої, судової), журналісти, представники громадських правозахисних організацій, муніципалітету (Франція, Португалія).

Заслуговує на увагу та підтримку висновок про те, що першочерговими завданнями органів державної влади України має стати усунення колізій нормативно-правових актів в інформаційній сфері та узгодження правових норм між собою. Виходячи з великої кількості та розрізненості правових актів, які регулюють відносини в інформаційній сфері, обґрунтованим і доцільним залишається питання кодифікації інформаційного законодавства, окремими розділами до якого доцільно включити права і обов'язки людини і громадянина в інформаційній сфері, права і обов'язки держави, участь у міжнародному інформаційному просторі тощо (с. 185 дисертації).

У цьому сенсі варто відмітити представлену дисертаційну роботу, її актуальність, наукову значимість і практичну спрямованість на вирішення важливих питань, які стосуються права на доступ до інформації. Питання, на які автор дисертації намагається дати відповідь, за своїм обсягом, глибиною висвітлення та переконливістю аргументів свідчать, що юридична наука дослідження права на доступ до інформації поповнилася науковою розробкою, що має важливі науково-теоретичне та прикладне значення.

Повнота викладення положень дисертації в роботах, опублікованих автором. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображено в 14 публікаціях, серед яких чотири статті – у наукових фахових виданнях України, одна – у міжнародному науковому періодичному виданні,

а також дев'ять тез виступів на науково-практичних і науково-теоретичних конференціях, круглих столах, семінарах. Результати дослідження пройшли необхідну апробацію. Дисертація виконана і обговорена на кафедрі конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ.

Як і при дослідженні будь-якої складної і нової теоретичної проблеми, в зазначеному дисертаційному дослідженні містяться й деякі спірні, неузгоджені і не зовсім обґрунтовані положення, які можуть стати підґрунтям наукової дискусії та напрямками подальшої розробки, зокрема:

1. Як вбачається з обраної теми та змісту дисертації, вона присвячена порівняльному дослідженню конституційно-правових основ забезпечення доступу до інформації в Україні та державах-членах Європейського Союзу. У зв'язку із визначенням теми дослідження виникає питання: чим обумовлене дослідження саме держав-членів Європейського Союзу, й чи всі 28 країн, що нині входять до ЄС досліджувалися і чи є відмінності у забезпеченні реалізації вказаного конституційного права в країнах-членах Ради Європи?

2. У підрозділі 3.1. «Юридичні гарантії забезпечення права на інформацію в Україні та країнах Європейського Союзу» автор зазначає, що в країнах Європейського Союзу є різні моделі спеціалізованих інституцій у сфері забезпечення права на доступ до інформації та аргументовано положення, згідно з яким юридичні гарантії здійснення права на інформацію – це спеціальні юридичні засоби, які закріплені в нормах нормативно-правових актів, що регламентують правовідносини у сфері інформації та забезпечують реалізацію зазначеного суб'єктивного права». Відповідно до проаналізованих нами положень дисертації Ю.В. Богдан, автор робить акцент саме на юридичних та інституційних гарантіях забезпечення права на інформацію. На наш погляд, потребує уточнення позиція автора щодо розуміння юридичних гарантій і шляхів їх удосконалення на основі досвіду країн Європейського Союзу. Також хотілось би з'ясувати позицію дисертантки щодо загальних гарантій (економічних, культурних і ін.) забезпечення ефективної реалізації конституційного права громадян на інформацію.

3. Серед шляхів реформування механізму юридичної відповідальності за порушення правил на доступ до інформації наведено досвід Європейського Союзу, зокрема ухвалення Директиви від 25 травня 2018 року «Норми загального захисту даних ЄС» (с. 174 дисертації). Відповідно, більш широкого висвітлення під час захисту потребують сучасні вимоги ЄС щодо контролю за використанням інформації про її громадян, яка

потрапила до глобальної мережі Інтернет в різний спосіб і можливості її захисту від розповсюдження. А також можливості запровадження досвіду Європейського Союзу в Україні.

4. Право людини на інформацію, що передбачає її вільне отримання та поширення, а також удосконалення в ХХІ ст. технологій отримання, відтворення та передачі інформації, створили умови для порушення авторського права та суміжних прав. Особливо актуальною ця проблема є для України, де через файлообмінники в глобальній мережі Інтернет можна знайти багато книг, фільмів і музичних творів, розміщених без дозволу авторів і інших правовласників. Через це Україна стало піддається критиці з боку ЄС і США. У цьому сенсі хотілось би дізнатися думку дисертантки про шляхи розв'язання глобальної парадигми, яку б ми охарактеризували так: вільний доступ до інформації vs авторське право та суміжні права в ХХІ ст.

5. У своїй дисертаційній роботі Ю.В. Богдан зазначає, що у державах-учасниках Європейського Союзу використовується «тест «заподіяної шкоди», коли органи влади зосереджують увагу на потенційній шкоді, що може бути заподіяна інтересам, захищеним законом. Якщо потенційну шкоду, що може бути завдана певним інтересам, можливо порівняти з «протилежними» інтересами, тоді два зазначені вище тести застосовують одночасно» (с. 54-55 дисертації). У зв'язку із зазначеним, виникає питання, до повноважень яких органів публічної влади органів в країнах Європейського Союзу відноситься забезпечення доступу до інформації? Використання досвіду яких країн є для України пріоритетним і чому?

Проте, зазначені зауваження жодним чином не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження Богдан Ю.В.

Дисертація є самостійним дослідженням. Викладені в ній положення, винесені на захист, розроблені автором особисто. Здобувач володіє сучасною методологією наукових досліджень. Дисертація написана граматично вірно і достатньо лаконічно, чіткою і ясною мовою з використанням загальноприйнятої наукової термінології. На використанні джерел і результати інших авторів зроблені коректні посилання. Бібліографічний опис цитувань в дисертаційній роботі складено у відповідному вигляді.

Автореферат дисертації Ю.В. Богдан повністю відтворює основні положення та висновки дисертації на тему «Конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу». Їх зміст і положення, що є предметом захисту, ідентичні. Форма і зміст дисертації і автореферату відповідають вимогам, що висуваються МОН України до спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що дисертаційне дослідження Юлії Валеріївни Богдан на тему «Конституційно-правові основи забезпечення доступу до інформації в Україні та країнах Європейського Союзу» є завершеною новаційною науковою працею. За обґрунтованістю вибору теми дослідження, науковою новизною і практичним значенням одержаних результатів робота Юлії Валеріївни Богдан відповідає пп. 9, 11, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р. (зі змінами і доповненнями), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – «Конституційне право; муніципальне право».

Офіційний опонент –
директор Науково-дослідного центру
судової експертизи з питань
інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

15 січня 2020 року

В.Л. Федоренко